

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συσσώρευση οικολογικών προβλημάτων, τα οποία αποτελούν κατά βάση απότοκο της αλόγιστης χρήσης της τεχνολογίας χάριν της ανάπτυξης και τα οποία παραμένουν άλυτα, οδήγησε στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για άμεση δραστηριοποίηση προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος. Το Δίκαιο του περιβάλλοντος τυποποιεί την οικολογική κρίση και ρυθμίζει τις ανθρωπογενείς δραστηριότητες χάριν μίας ευαίσθητης οικολογικά και ισόρροπης ανάπτυξης.

Στις σελίδες που ακολουθούν διαγράφεται το εθνικό ρυθμιστικό πλαίσιο σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	2
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
A) α) Η νομική έννοια του περιβάλλοντος	4
β) Διακρίσεις περιβάλλοντος.....	5
B) Περιεχόμενο του δικαιώματος.....	6
Γ) Διαστάσεις του δικαιώματος στο περιβάλλον	
α) το δικαίωμα στο περιβάλλον ως αμυντικό δικαίωμα.....	7
β) το δικαίωμα στο περιβάλλον ως κοινωνικό δικαίωμα.....	8
γ) το δικαίωμα στο περιβάλλον ως πολιτικό δικαίωμα	11
Δ) Αρχές προστασίας του περιβάλλοντος	
α) Αρχή της πρόληψης και η πιθανολόγηση του κινδύνου.....	13
β) Αρχή τα προφύλαξης.....	14
E) Προστασία δασικών οικοσυστημάτων.....	17
ΣΤ) Προστασία κοινόχρηστων χώρων πρασίνου.....	19
Z) Προστασία αναδασωτέων εκτάσεων.....	21
H) Νομολογία.....	23
Θ) Βιβλιογραφία.....	24

ΝΟΜΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Το φυσικό περιβάλλον, που εμπίπτει στην προστασία του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος αποτελούν τόσο τα φυσικά οικοσυστήματα όσο και τα τεχνητά όπως η γεωργική γη. Όσον αφορά στη νομοθεσία, η έννοια του περιβάλλοντος ορίζεται ως ο χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος που περιβάλλει τον άνθρωπο μαζί με τη χλωρίδα και την πανίδα και τους φυσικούς πόρους του. Στο νόμο πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 2 παρ. 1 του ν. 1650/86) δε γίνεται διαχωρισμός μεταξύ της έννοιας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Ως περιβάλλον ορίζεται το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων, που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.

ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Το δίκαιο του περιβάλλοντος διακρίνεται σε :

Πρωτογενές ή άμεσο, δηλαδή το σύνολο των διατάξεων που αφορούν στην πρόληψη ή την καταστολή των βλαβερών επενεργειών στο φυσικό περιβάλλον.

Δευτερογενές ή έμμεσο, δηλαδή το δίκαιο που επιλαμβάνεται του προγραμματισμού, της διαχείρισης, της χωροταξίας και άλλων σύστοιχων πεδίων.

Τριτογενές, δηλαδή αυτό που περιλαμβάνει τα στοιχεία εκείνα του δικαίου τα οποία δεν αποσκοπούν καταρχήν στην προστασία του περιβάλλοντος, αλλά τα οποία μπορούν να έχουν αντανακλαστική συνέπεια, όπως επί παραδείγματι αγωγές ιδιοκτητών ή γενικώς ατόμων που έχουν έννομο συμφέρον και οι οποίες θεμελιώνονται σε κανόνες του αστικού δικαίου.

Κύρια χαρακτηριστικά του δικαίου περιβάλλοντος είναι ο πραγματολογικός και νομολογιακός χαρακτήρας αυτού του δικαίου. Σχετικά με τον πρώτο χαρακτηρισμό του, απορρέει από το γεγονός ότι στη θεωρία δε δίδεται μεγάλο βάρος στην εννοιολογική προσέγγιση του ζητήματος, αλλά διαμορφώνεται περιπτωσιολογικά. Η φύση του δικαίου απαγορεύει στο νομικό να υιοθετήσει μία οπτική αυστηρά θετικιστική.

Καθοριστική είναι και η συμβολή της νομολογίας στην ανάπτυξη του περιβαλλοντικού δικαίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι ένα δικαίωμα για ένα περιβάλλον υγιεινό και οικολογικά ισορροπο. Το δικαίωμα αυτό προστατεύει την αντίστοιχη κρατική υποχρέωση και προβλέπεται στο άρθρο 24.1 μετά τη σχετική προσθήκη με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Στην απόφαση ΣτΕ 3146/86 χαρακτηρίζεται ως κοινωνικό δικαίωμα χρήσης του φυσικού περιβάλλοντος.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον προστατεύει αφενός την υγεία του ανθρώπου και την ποιότητα τη ζωής του αλλά αφετέρου και τα ίδια τα περιβαλλοντικά στοιχεία καθεαυτά. Γίνεται δεκτό ότι το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό, προκειμένου να εξασφαλισθεί η διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας της χώρας και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων προς χάρη και των επόμενων γενεών.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον μπορεί να προσδιοριστεί ως το δικαίωμα του ατόμου για τη δημιουργία, διατήρηση και αποκατάσταση συνθηκών, οι οποίες εξασφαλίζουν τη ζωή, την υγεία, την ποιότητα ζωής, φυσικής, ηθικής, πνευματικής και κοινωνικής, και το ίδιο το περιβάλλον ως άμεσα προστατευτέο έννομο αγαθό.

Το περιεχόμενο του δικαιώματος στο περιβάλλον είναι σύνθετο. Το δικαίωμα αυτό είναι προσωπικό υπό την έννοια ότι προστατεύει την υγεία και τη ζωή, αγαθά κατεξοχήν προσωπικά καθώς και υπό την έννοια ότι το περιβάλλον ανήκει σε όλους και αποτελεί κοινό αγαθό και είναι δικαίωμα συλλογικό.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΑΤΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Η λειτουργία των ατομικών δικαιωμάτων έχει χαρακτήρα αρνητικό, αμυντικό, οποίος θέτει όρια στη δράση της κρατικής εξουσίας και στοχεύει στη δημιουργία μιας σφαίρας ελεύθερης από κρατική παρέμβαση. Το αρνητικό τους περιεχόμενο συνίσταται στην αξίωση των ατόμων κατά του κράτους για μη επέμβαση σ αυτή τη σφαίρα ελευθερία.

Υπό τη διάσταση αυτή το δικαίωμα στο περιβάλλον αναλύεται σε :

(α) Υποχρέωση του κράτους να μην προσβάλλει άμεσα ή έμμεσα το περιβάλλον των ατόμων με δραστηριότητες ή αποφάσεις που λαμβάνει στο πλαίσιο της δημόσιας εξουσίας.

Εν ολίγοις, καθιδρύεται μία αρνητική υποχρέωση του κράτους να μην προβαίνει σε ρυθμίσεις αντίθετες προς τις διατάξεις του άρθρου 24.1 του Συντάγματος.

(β) Υποχρέωση για τη θέσπιση διοικητικών και νομοθετικών ρυθμίσεων για την προστασία του περιβάλλοντος. Σε περίπτωση που ρυθμίσεις ανάλογες δεν έχουν τεθεί το κράτος θα καλείται να εφαρμόζει ευθέως τις διατάξεις του Συντάγματος.

Η διάταξη του άρθρου 24.1 έχει άμεση ισχύ και επί τη βάσει αυτής γεννώνται νομικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα ατόμων ή των ομάδων που έχουν έννομο συμφέρον για την ορθή εφαρμογή της. Η διατύπωση του άρθρου 24.1 αποκλείει ενδεχόμενη ερμηνεία πως πρόκειται για κατευθυντήρια αρχή ή για ευχή για την κρατική δραστηριότητα στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος. Η δε εκπλήρωση της υποχρέωσης που εξαγγέλλει δεν έχει εξαρτηθεί από τη θέσπιση ειδικού νόμου για την προστασία της φύσης.

Η νομική ισχύς του δικαιώματος στο περιβάλλον, ως ατομικού δικαιώματος, είναι επιτακτική με τον περιεχόμενο κανόνα να παράγει άμεσα έννομα αποτελέσματα χωρίς να απαιτείται η έκδοση σχετικού νόμου. Επομένως κάθε άτομο το οποίο προσβάλλεται από μία διοικητική πράξη στο έννομο αγαθό που αποτελεί το

περιβάλλον μπορεί να αξιώσει ένδικη προστασία στηριζόμενο απ' ευθείας στη συνταγματική διάταξη του άρθρου 24 παράγραφος 1 και να ζητήσει την ακύρωση της πράξης, η οποία έχει δυσμενείς επιπτώσεις και προκαλεί βλάβη στο περιβάλλον ή και αποζημίωση για την προκληθείσα βλάβη. Η αμυντική προστασία είναι πλήρης και αναμφισβήτητη και πληροί όλα τα στοιχεία που προϋποθέτει ένα δικαίωμα δημοσίου δικαίου.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Τα κοινωνικά δικαιώματα ανήκουν στην κατηγορία των δικαιωμάτων της θετικής διάστασης. Έχουν θετικό περιεχόμενο, οι φορείς τους δηλαδή αξιώνουν από το κράτος ορισμένες παροχές. Πρόκειται για τις νομιμοποιημένες αξιώσεις των φορέων τους να εξασφαλίσουν από την κοινότητα τις επιθυμητές παρεμβάσεις για να ενεργοποιήσουν πράγματι την ελευθερία τους.

Στα κοινωνικά δικαιώματα υπάγονται όλα τα δικαιώματα που είναι συνδεδεμένα με την κοινωνική υπόσταση του προσώπου, τα συλλογικά δικαιώματα, τα οποία ασκεί ένα πρόσωπο ως μέλος μίας κοινωνικής ομάδας ή μιας κοινότητας και τα οποία διεκδικεί ως άτομο κοινωνικό, ύπαρξη κοινωνικά προσδιορισμένη και ενταγμένη σ' ένα κοινωνικό σύνολο.

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των κοινωνικών δικαιωμάτων συνηγορούν έντονα για το χαρακτηρισμό του δικαιώματος στο περιβάλλον ως κοινωνικού δικαιώματος.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον, ως δικαίωμα του οποίου το περιεχόμενο αποτελεί αξίωση για περιβάλλον υγιεινό και οικολογικά ισόρροπο, εντάσσεται στην κατηγορία των δικαιωμάτων για την ικανοποίηση των οποίων δεν αρκεί η αρνητική αποχή του κράτους αλλά απαιτείται η λήψη θετικών μέτρων.

Η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί μόνο με την ενεργό επέμβαση του κράτους μπορεί να επιτευχθεί.

Για την ικανοποίηση των αναγκών που υλοποιούν το δικαίωμα στο περιβάλλον απαιτείται η υποστήριξη των πολιτών εκ μέρους του κράτους με οικονομικά μέσα.

Πράγμα που αποτελεί εξίσου χαρακτηριστικό των κοινωνικών δικαιωμάτων, στα οποία δεσπόζει και ο οικονομικός χαρακτήρας, λόγος για τον οποίο ονομάζονται και κοινωνικοοικονομικά.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον αποτελεί συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος ανάπτυξης της προσωπικότητας, όπως όλα τα κοινωνικά δικαιώματα. Σε απόφαση της Επιτροπής Αναστολών του ΣτΕ έγινε δεκτό ότι η προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων, η οποία καθιερούται από το Σύνταγμα, «ανάγεται πλέον σε κοινωνικό δικαίωμα». Ειδικότερα στην Ε.Α. 219/83 γίνεται δεκτό ότι «Επειδή υπό του Συντάγματος καθιερούται η προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων, η οποία ανάγεται πλέον εις κοινωνικόν δικαίωμα, κατά τη κρίσιν της Επιτροπής, η απαγόρευσις της ανεγέρσεως παραθεριστικού οικισμού εις τινά έκτασιν, μέχρις ότου κριθή η φύσις αυτής ως δασικής ή μη, επιβάλλεται χάριν της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος». Όμοιος ρητός χαρακτηρισμός της προστασίας του περιβάλλοντος ως κοινωνικού δικαιώματος υπάρχει στην απόφαση ΣτΕ 4617/86.

Γίνεται επίσης δεκτό ότι με τη συνταγματική αυτή διάταξη διατυπώνονται επιταγές οι οποίες απευθύνονται προς το νομοθέτη, ο οποίος μπορεί κατά τη δική του κρίση να προσδιορίσει το είδος και την έκταση της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και των αντίστοιχων κρατικών υποχρεώσεων. Υπογραμμίζοντας αυτή τη δυνατότητα του νομοθέτη, εμμέσως προσδιορίζονται και τα όρια της εξουσίας του, η οποία αναφέρεται μόνο στο είδος και την έκταση της προστασίας, υποδηλώνοντας την παραδοχή ότι η προστασία της ουσίας του θεσμού, ο πυρήνας του, προστατεύεται και προσδιορίζεται απευθείας από το σύνταγμα. Οπωσδήποτε δε, δημιουργείται η επιτακτική υποχρέωση του νομοθέτη να προβεί σε προστατευτικές του περιβάλλοντος ρυθμίσεις.

Ειδικότερα, ο νομοθέτης μπορεί να προβεί σε περιορισμό της άσκησης του δικαιώματος μόνο εφόσον ο περιορισμός αυτός έχει το χαρακτήρα γενικό και αντικειμενικό και εξυπηρετεί λόγους γενικότερου συμφέροντος, προβλέπεται δε ρητά από τη συνταγματική διάταξη.

Δεν μπορεί να περιορίσει ουσιαστικά ή να καταργήσει την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά μπορεί και οφείλει να προσδιορίσει το αντικείμενο της συνταγματικής προστασίας του άρθρου 24.1, το οποίο διατυπώνεται με γενικές νομικές έννοιες, δια καθορισμένων νομικών εννοιών, στοιχείο των οποίων πρέπει να

είναι η ευπλαστότητα της δικαιοσύνης τους φύσης, λόγω της έντονης «κοινωνικότητας» της προστασίας του περιβάλλοντος ως θεσμού.

Συγκεκριμενοποιώντας ο νομοθέτης το δικαίωμα στο περιβάλλον μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί και η υποχρέωση της διοίκησης να προστατεύει και να διασφαλίζει την ύπαρξη, τη λειτουργία και την ανάπτυξη της προστασίας του περιβάλλοντος, καθώς και τη διατήρηση, βελτίωση και αποκατάστασή του, είτε αποκρούοντας κάθε κίνδυνο εξασθένησης ή αναίρεσης του περιεχομένου του θεσμού, είτε δημιουργώντας τους κατάλληλους όρους και τις συνθήκες και λαμβάνοντας τα αναγκαία μέτρα.

Προκύπτει ότι τόσο η διοίκηση όσο και ο νομοθέτης μπορούν να προβούν σε ρυθμίσεις μόνο οι οποίες παρέχουν την αυτή ή μείζον προστασία εν συγκρίσει προς την παρεχόμενη από το Σύνταγμα. Συνεπώς τόσο ο νομοθέτης όσο και η διοίκηση δεν μπορούν να καταργήσουν νομοθετικές διατάξεις ή διοικητικές πράξεις οι οποίες προστατεύουν το περιβάλλον παρά μόνο προκειμένου να τις αντικαταστήσουν με άλλες επωφελέστερες για τη υλοποίηση του θεσμού της προστασίας του περιβάλλοντος. Ειδικότερα η διοίκηση μόνο με εξουσιοδότηση από τυπικό νόμο, αλλά όχι από νόμο πλαίσιο μπορεί να θεσπίζει ουσιώδεις περιορισμούς του δικαιώματος στο περιβάλλον, ως ατομικού δικαιώματος.

Τέλος, οιαδήποτε διάταξη νομοθετικής διοικητικής προέλευσης, προγενέστερη της συνταγματικής διάταξης του άρθρου 24.1, η οποία ρυθμίζει την προστασία του περιβάλλοντος κατά τρόπο, ο οποίος παρέχει ασθενέστερη προστασία ή προσκρούει στη διάταξη του άρθρου 24.1, είναι ανίσχυρη και δεν εφαρμόζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, σύμφωνα και με τα άρθρα 112.1 και 111.1 του Συντάγματος.

Πρέπει να σημειωθεί πως, εφόσον με το άρθρο 24.1 η προστασία του περιβάλλοντος ανάγεται σε θεσμική εγγύηση, την οποία η διάταξη αυτή εγγυάται, σε περίπτωση που η διοίκηση προβεί σε θετικά μέτρα δημιουργείται για το άτομο μία μορφή αντανakλαστικού δικαιώματος. Συνεπεία αυτού σε περίπτωση λήψης περιοριστικών μέτρων εκ μέρους της διοίκησης, επιφυλάσσεται υπέρ του ατόμου δικαίωμα άσκησης ένδικης προστασίας για τη λήψη θετικών μέτρων.

Ας σημειωθεί πως αντικείμενο της προστασίας του άρθρου 24.1 δεν είναι η θεσμική εγγύηση της προστασίας του περιβάλλοντος υπό μία στατική έννοια, αλλά ως προϊόν κοινωνικής εξέλιξης, μεταβαλλόμενη σύμφωνα με τις ανάγκες και τις αντιλήψεις της κοινωνικής συμβίωσης. Μ αυτήν την έννοια η προστασία του περιβάλλοντος

περιλαμβάνει και δυναμικά στοιχεία που απευθύνονται στο κράτος και αξιώνουν δραστηριοποίηση.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Τα πολιτικά δικαιώματα απορρέουν από την ενεργητική κατάσταση του ατόμου και είναι δικαιώματα συμμετοχής των ατόμων στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Νομιμοποιητικά ερείσματα αυτής της συμμετοχής ανευρίσκονται στο Σύνταγμα στα άρθρα 25.1 και 5.1.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως δικαίωμα συμμετοχής εκλαμβάνεται με τη δυνατή πιο ευρεία έννοια ως συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν την ορθολογική διαχείριση, τη συντήρηση, τη βελτίωση και την αποκατάσταση του περιβάλλοντος και αφορά τόσο τις συμβουλευτικές όσο και τις αποφασιστικές αρμοδιότητες στον τομέα της περιβαλλοντικής πολιτικής

Ειδικότερα η έννοια της συμμετοχής των πολιτών στην προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να διακριθεί σε 3 επιμέρους στοιχεία.

- Το πρώτο στοιχείο δικαιώματος συμμετοχής των πολιτών στην προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί το δικαίωμα για πληροφόρηση που έχουν τα άτομα απέναντι στη διοίκηση για όλα τα θέματα που αφορούν στο περιβάλλον. Η σύστοιχη υποχρέωση πληροφόρησης που βαρύνει τη Διοίκηση συνίσταται στη δημοσιότητα πασών των ρυθμίσεων και των μέτρων που αφορούν το περιβάλλον κατά τρόπο άμεσο ή έμμεσο αλλά και την ελεύθερη πρόσβαση στα σχετικά δημόσια κείμενα και έγγραφα. Στην υποχρέωση πληροφόρησης περιλαμβάνεται και η υποχρέωση αιτιολόγησης των αποφάσεων στο περιβάλλον αποφάσεων.

- Το δεύτερο στοιχείο της συμμετοχής αποτελεί την εν στενή έννοια συμμετοχή, τη συμμετοχή δηλαδή ατόμων ή ομάδων ατόμων ή ενώσεων προσώπων, που έχουν ως σκοπό τους την προστασία του περιβάλλοντος, στις διοικητικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, οι οποίες καταλήγουν είτε στην έκδοση διοικητικών πράξεων που ρυθμίζουν ζητήματα περιβαλλοντικής πολιτικής είτε στην υποβολή προς ψήφιση στη βουλή νομοσχεδίων αφορώντων στο περιβάλλον.

Η συμμετοχή αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί :

(α) στο στάδιο προεργασίας και προσχεδιασμού των ρυθμίσεων με τη μορφή συνεργασίας των αρμόδιων κρατικών φορέων με άτομα ή ομάδες, τις οποίες οι ρυθμίσεις αυτές αφορούν, ή οι οποίες είναι αντιπροσωπευτικές για το συγκεκριμένο υπό ρύθμιση θέμα. Παράδειγμα τέτοιας συμμετοχής αποτελεί η συμμετοχή των ενδιαφερομένων πολιτών στη διαμόρφωση του γενικού πολεοδομικού σχεδιασμού.

(β) με τη συμμετοχή των ατόμων ή των ομάδων αυτών στη διαμόρφωση των ίδιων των ρυθμίσεων

- Τρίτο στοιχείο της συμμετοχής των ατόμων είναι η διάθεση σε αυτούς ενδίκων μέσων που κατοχυρώνουν το δικαίωμα τους για πληροφόρηση και συμμετοχή και γενικότερα για προστασία του περιβάλλοντος. Η δυνατότητα ακριβώς χρησιμοποίησης ενδίκων μέσων για την προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί μέσο συμμετοχής σ' αυτήν.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΚΑΙ Η ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΒΛΑΒΗΣ

Με τη ρητή διατύπωση του άρθρου 24.1 εδ. β' του Συντάγματος αναγορεύεται η αρχή της πρόληψης ως βασική αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος.

Η αρχή της πρόληψης προβλέπεται ρητώς και στο άρθρο 174 της ΣυνθΕΚ ως θεμελιώδης αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος. Συμφώνως προς την αρχή της πρόληψης και δεδομένου ότι οι περιβαλλοντικές βλάβες είναι δυσχερώς επανορθώσιμες ή και ανεπανόρθωτες, η αποτελεσματική προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών απαιτεί την προληπτική λήψη περιβαλλοντικών μέτρων.

Ο συντακτικός νομοθέτης, δεν αρκείται στην πρόβλεψη δυνατότητας να θεσπίζονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά επιβάλλει στα όργανα το Κράτους, που έχουν τη σχετική αρμοδιότητα να προβαίνουν σε σχετικές θετικές ενέργειες για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος και ειδικότερα να λαμβάνουν τα απαιτούμενα νομοθετικά και διοικητικά, προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα, παρεμβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό στην οικονομική και συλλογική δραστηριότητα.

Η πιθανολόγηση της βλάβης

Ως τέτοια μέτρα δε νοούνται μόνο τα νομοθετικά και διοικητικά, αλλά και αυτά που επιδιώκονται και επιτυγχάνονται στο πλαίσιο της δικαστικής προστασίας, η οποία για να είναι αποτελεσματική, πρέπει να αρκείται στην πιθανολόγηση της επέλευσης της βλάβης, ως απαραίτητου στοιχείου θεμελίωσης ενεστώτος εννόμου συμφέροντος.

Η αρχή της πρόληψης στη νομολογία του ΣτΕ

Η νομολογία του ΣτΕ ρητώς αναγνωρίζει την αρχή της πρόληψης, ως θεμελιώδη αρχή προστασίας του περιβάλλοντος, την οποία συνάγει από το άρθρο 24 του Συντάγματος, τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία ακυρώθηκε με το ν. 2077/92 αλλά και από τη Διακήρυξη του Ρίο (1992) και την Ατζέντα 21.

Γίνεται δεκτό, ότι με τη συνταγματική διάταξη, ερμηνευόμενη και υπό το φως των ανωτέρω ευρωπαϊκών και διεθνών ρυθμίσεων θεσπίζεται η θεμελιώδης αρχή της πρόληψης της βλάβης του φυσικού περιβάλλοντος χάριν της οικολογικής ισορροπίας, και της διατήρησης αυτού και του των φυσικών πόρων, προς όφελος όχι μόνο της παρούσας αλλά και των επόμενων γενεών. (ΣτΕ 2760/1994, 3698/2000)

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΦΥΛΑΞΗΣ

Η αρχή της προφύλαξης, στην οποία γίνεται αναφορά, αν και σπανίως στη νομολογία του ΣτΕ, επεκτείνει και διευρύνει την αρχή της πρόληψης. Προστέθηκε στη ΣυνθΕΚ με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (174.2) και συμφώνως προς αυτή τα προστατευτικά μέτρα του περιβάλλοντος πρέπει να αναλαμβάνονται ακόμη και όταν δεν υπάρχει πλήρης επιστημονική βεβαιότητα και απόδειξη για τις δυσμενείς περιβαλλοντικές συνέπειες μίας δραστηριότητας. Αρκεί να υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για πιθανές περιβαλλοντικές βλάβες.

Σχετικές είναι οι αποφάσεις που αφορούν στο ζήτημα της μεταφοράς ρεύματος υψηλής τάσης στα νησιά των Κυκλάδων αλλά και σε κατοικημένες αστικές περιοχές, καθώς και η πρόσφατη νομολογία για τα μεταλλεία χρυσού.

Οι αποφάσεις ΣτΕ 2805/97 και 2939-40/2000 αναφέρονται εν ρητά στην αρχή της πρόληψης αλλά σε αυτές υφέρπει η αρχή της προφύλαξης. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, κάθε δημόσια πολιτική, γενική ή ειδική και κάθε κρατική παρέμβαση, είτε

διοικητική είτε τεχνική, τόσο στο φυσικό όσο και στο δομημένο περιβάλλον, πρέπει να ενσωματώνει τα κριτήρια προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η αρχή της πρόληψης των περιβαλλοντικών βλαβών.

Η απόφαση αφορά ειδικά στα μικρά νησιά και τις ακτές. Τα χαρακτηρίζει ως ευαίσθητα οικοσυστήματα, των οποίων η ισορροπία εύκολα απορρυθμίζεται και τίθεται εν κινδύνω από εξωγενείς δραστηριότητες. Η ανάγκη εξασφάλισης της προστασίας τους αποτελεί σκοπό του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου.

Σύμφωνα με την Ατζέντα 21 χαρακτηρίζονται «οικολογικώς ευαίσθητα και τρωτά, με περιορισμένες επιλογές ανάπτυξης». Αυτή η ανάπτυξη «οφείλει να συνδυάζεται με το σεβασμό της ποικιλίας των μορφών ζωής που διαθέτουν και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων τους».

Στα μικρά νησιά το ηλεκτρικό δίκτυο για να είναι βιώσιμο δεν μπορεί επ' ουδενί να είναι υψηλής τάσης, διότι αυτό εξαναγκάζει το μικρό νησί να γίνει απλή προέκταση της ηπειρωτικής γης και διότι αποτελεί υποδομή για την άγρια ανάπτυξη του νησιού που υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα του οικοσυστήματος του και αποδιαρθρώνει το νησιωτικό μικρόκοσμο του. Πρόκειται για τεχνολογία αντίθετη στη βιωσιμότητα του μικρού νησιού ως οικοσυστήματος ειδικού και αυτόνομου και αποτελεί γι' αυτό προσβολή

Η αρχή της προφύλαξης αναφέρεται ρητά στην απόφαση των ασφαλιστικών μέτρων του Μονομελούς Πρωτοδικείου Σύρου (438/2001) που αφορά το ίδιο τεχνικό έργο. Του οποίου διατάσσει την αναστολή εκτέλεσης λόγω της οικολογικής αβεβαιότητας που αυτό συνεπάγεται.

Η απόφαση ΣτΕ 4530/1997 αφορά στο ίδιο τεχνικό έργο εναέριας διέλευσης καλωδίων ηλεκτρικού ρεύματος υψηλής τάσης πάνω όμως από κατοικημένες περιοχές και δέχεται ότι το έργο αυτό δεν αφορά αποκλειστικά την προστασία του περιβάλλοντος αλλά και την υγεία των ατόμων. Η απόφαση αυτή αναφέρεται στις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης και ορίζει ότι η μεταφορά ρεύματος υψηλής τάσης στις κατοικημένες περιοχές πρέπει να γίνεται υπογείως και σε στοές, στις οποίες να αποφεύγεται η οίκηση.

Η απόφαση ΣτΕ 613/2002 Ολομ. ακύρωσε την απόφαση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων για την κατασκευή και λειτουργία εγκατάστασης παραγωγής χρυσού στη Χαλκιδική. Η απόφαση επικαλείται σε πολλά σημεία την αρχή της προφύλαξης, την οποία συνδέει με τις αρχές της στάθμισης των συμφερόντων και της αναλογικότητας.

Ο ακυρωτικός δικαστής εξετάζει κατά κύριο λόγο εάν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, «που αποτελεί το κύριο μέσο εφαρμογής των αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης» έχει περιεχόμενο το οποίο

(α) προσδιορίζει και αξιολογεί τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου και της δραστηριότητας

(β) αξιολογεί αν η πραγματοποίηση του είναι συμβατή με τις νομοθετικές και συνταγματικές διατάξεις και

(γ) διαπιστώνει αν το επιδιωκόμενο όφελος τελεί σε σχέση αναλογικότητας με την επαπειλούμενη βλάβη

Στην υπό κρίση περίπτωση, το δικαστήριο ακύρωσε τους περιβαλλοντικούς όρους διότι η διαδικασία εξόρυξης χρυσού απαιτούσε τη χρήση κυανούχων ουσιών εξαιρετικά επικίνδυνων για το περιβάλλον. Το φυσικό οικοσύστημα που θα θιγόταν, δηλ. οι δασικές εκτάσεις, το ποτάμιο οικοσύστημα και το έδαφος απειλούνταν με κινδύνους δυσανάλογους με το προσδοκώμενο όφελος της εισαγωγής νέας τεχνολογίας για την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου και την ενίσχυση της εργατικής απασχόλησης στην περιοχή.

Η ισορροπία μεταξύ του προσδοκώμενου οφέλους από την εκτέλεση του έργου και της επικινδυνότητας της κατασκευής και της λειτουργίας του ήταν ελαττωματική, οπότε και αυτό ακυρώθηκε.

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΛΑΣΙΚΩΝ ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Η νομική έννοια του δάσους και της δασικής έκτασης καθορίζονται από τα άρθρα 3 παρ. 1,2 του ν.998/79. Σύμφωνα προς το άρθρο 1 παρ. 1 « δάσος θεωρείται κάθε έκταση της επιφάνειας του εδάφους, η οποία καλύπτεται ολικά ή σποραδικά από άγρια ξυλώδη φυτά, οποιωνδήποτε διαστάσεων και ηλικίας, τα οποία αποτελούν λόγω της μεταξύ τους απόστασης και αλληλεπίδρασης οργανική ενότητα, η οποία μπορεί να προσφέρει προϊόντα, εξαγόμενα από τα φυτά αυτά ή να συμβάλλει στη διατήρηση της φυσικής και βιολογικής ισορροπίας ή να εξυπηρετήσει τη διαβίωση τον ανθρώπου εντός του φυσικού περιβάλλοντος.

Ως δασική έκταση υπολαμβάνεται κάθε έκταση της επιφάνειας του εδάφους, η οποία καλύπτεται από αραιά ή πενιχρή, υψηλή ή θαμνώδη, ξυλώδη βλάστηση οιασδήποτε διάπλασης και η οποία μπορεί να εξυπηρετήσει μία εκ των ως άνω αναφερόμενων λειτουργιών.

Με τους άνω ορισμούς υπογραμμίζεται πέραν της οικονομικής και η οικολογική λειτουργία του δάσους. Για να γίνει δεκτός ο δασικός χαρακτήρας, απαιτείται, διαζευκτικά, η οικονομική και οικολογική λειτουργία του δάσους.

Στο άρθρο 24 προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001 ερμηνευτική δήλωση, το περιεχόμενο της οποίας προβαίνει στον ορισμό του δάσους και της δασικής έκτασης. Ορίζεται δια της ερμηνευτικής δήλωσης πως «ως δάσος ή δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασής τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα (δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο δασικό περιβάλλον

(δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραιά.

Η προστασία των δασών έχει αναχθεί σε ατομικό δικαίωμα και όχι μόνο υποχρέωση του Κράτους.

Γίνεται επίσης αναφορά στην υποχρέωση σύνταξης δασολογίου, υποχρέωση που εξειδικεύεται στο νόμο 998/79, αλλά προσλαμβάνει πλέον και συνταγματική ισχύ. Η απαγόρευση μεταβολής προορισμού επεκτείνεται και στα ιδιωτικά δάση και όχι μόνο στα δημόσια. Η απαγόρευση αυτή ισχύει αδιακρίτως, αλλά προβλέπεται η δυνατότητα επέμβασης σε αυτά για λόγους εθνικής οικονομίας (αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη χρήση επιβαλλόμενη από δημόσιο συμφέρον) υπό αυστηρές προϋποθέσεις:

- α) οι επεμβάσεις πρέπει να προβλέπονται με ειδικές ρυθμίσεις νόμου και να ελέγχονται από τον αρμόδιο δικαστή βάσει των διδαγμάτων της κοινής πείρας
- β) σε περίπτωση καταστροφής ή αποψίλωσης του δάσους ή δασικής έκτασης από πυρκαγιά ή άλλη αιτία, είναι υποχρεωτική η κήρυξη αναδάσωσης
- γ) μόνο όταν πρόκειται για λόγο σοβαρού δημόσιου συμφέροντος που καθιερώνει και η νομολογία
- δ) πρέπει να αποτελεί το μόνο πρόσφορο μέσο για την ικανοποίηση μίας ζωτικής ανάγκης της εθνικής οικονομίας και
- ε) ο επιδιωκόμενος σκοπός πρέπει να ικανοποιείται με τη μικρότερη δυνατή απώλεια του δασικού πλούτου.

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΟΙΝΟΧΡΗΣΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΠΡΑΣΙΝΟΥ

Στην αυστηρή δασική προστασία (νομοθετική και συνταγματική) δεν υπάγονται οι κοινόχρηστοι χώροι πρασίνου που αποτελούνται από τμήματα διαμορφωμένου πρασίνου, ακάλυπτους χώρους και συστάδες δέντρων, διότι δεν αποτελούν ενιαίο οργανικό σύνολο.

Υπάγονται όμως στη συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος διότι αποτελούν πρωταρχικό όρο για την προστασία των πόλεων και των οικισμών και τη διαφύλαξη του οικιστικού περιβάλλοντος (ΣτΕ 2002/03) και βασικό στοιχείο της βιώσιμης πόλης.

Με την απόφαση 2242/1994 ακυρώθηκε το από 30.9.1992 π.δ., με το οποίο αφενός γινόταν τροποποίηση του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου Αθηνών, στον κοινόχρηστο χώρο του Πάρκου Ελευθερίας και στα παρακείμενα οικοδομικά τετράγωνα και αφετέρου άλλαζαν οι όροι και περιορισμοί δόμησης στα κτίρια, που εγκρίνονταν να υπάρχουν στο χώρο αυτό. Τα κτίρια αυτά αφορούσαν στην επέκταση του Μεγάλου Μουσικής (κτίριο εκθεσιακών χώρων, κτίρια μουσείων, κτίριο συνεδριακού κέντρου, υπόγειο γκαράζ αυτοκινήτων).

Στην απόφαση 2242/1994 περιέχονται αρκετές από τις βασικές αρχές προστασίας του περιβάλλοντος, όπως επί παραδείγματι του ορθολογικού χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, της σύνδεσης του περιβάλλοντος με την προστασία της υγείας και της ποιότητας της υγείας και της στάθμισης συμφερόντων στην περίπτωση σύγκρουσης δύο μορφών δημοσίου συμφέροντος.

Σύμφωνα με την απόφαση ζωτικής σημασίας παράγον του αστικού περιβάλλοντος είναι οι ελεύθεροι κοινόχρηστοι χώροι πρασίνου, οι οποίοι στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις αποτελούν το απαραίτητο για την υγεία των ανθρώπων υποκατάστατο του φυσικού περιβάλλοντος.

Κάθε χρήση η οποία διαταράσσει σοβαρά την ακώλυτη πρόσβαση και τη ν ήσυχη και απερίσπαστη απόλαυση των χώρων αυτών, είναι ανεπίτρεπτη και ασυμβίβαστη με τη συνταγματική προστασία τους.

Σύμφωνα με την αρχή της αντιστάθμισης μία τοπική υποβάθμιση του περιβάλλοντος είναι ανεκτή εάν αυτή αντισταθμίζεται από μία αντίστοιχη βελτίωση στο ίδιο οικιστικό σύνολο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συνολική ποιότητα του περιβαλλοντικού – χωροταξικού – οικιστικού συστήματος δεν ανατρέπεται και το επίπεδο των όρων διαβίωσης δεν υποβαθμίζεται.

Η απόφαση 2242/1994, αντιμετωπίζοντας φρόνιμα αφενός την ανάγκη διατήρησης των κοινόχρηστων χώρων πρασίνου και αφετέρου την ανάγκη των αστικών αναπλάσεων δέχτηκε ότι η αναδιάταξη των χώρων είναι νόμιμη και συνταγματικά ανεκτή, υπό τον απαραίτητο όρο ότι από την ανάπλαση αυτή δε θα μειώνεται στο ελάχιστο η έκταση, την οποί καταλαμβάνουν στη σύγχρονη πόλη οι χώροι πρασίνου. Για να επιτυγχάνεται αυτή η διατήρηση θα πρέπει να εφαρμόζεται αποτελεσματικά η αρχή της διατήρησης ή ανταλλαγής. Σύμφωνα με την αρχή λοιπόν είναι δυνατόν να αποχαρακτηρίζεται κοινόχρηστος χώρος και να καθίσταται οικοδομήσιμος «έναντι αφορισμού ίσης εκτάσεως οικοδομήσιμου χώρου εις κοινόχρηστον».

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΔΑΣΩΤΕΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ

Οι αναδασωτέες εκτάσεις τελούν υπό αυστηρότατο καθεστώς προστασίας, νομικό πλαίσιο του οποίου είναι το άρθρο 117 παρ. 3 και τα άρθρα 38 επ. του ν. 998/79.

Σύμφωνα με τη συνταγματική διάταξη τα δάση και οι δασικές εκτάσεις που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που αποψιλώθηκαν ή αποψιλώνονται με άλλον τρόπο δεν αποβάλλουν για το λόγο αυτό το χαρακτήρα που είχαν προτού καταστραφούν, αλλά κηρύσσονται υποχρεωτικώς αναδασωτέες και αποκλείεται διάθεση τους για άλλο προορισμό.

Η υποχρεωτική αναδάσωση ρυθμίζεται ομοίως με το άρθρο 38 παρ. 1 του ν. 998/79, όπου διευκρινίζεται πως δάση και δασικές εκτάσεις κηρύσσονται αναδασωτέες ανεξαρτήτως της ειδικότερης κατηγορίας τους ή της θέσης στην οποία βρίσκονται εφόσον καταστρέφονται ή αποψιλώνονται συνεπεία πυρκαγιάς ή παράνομης υλοτομίας.

Σύμφωνα με το άρθρο 41 παρ. 1 του αυτού νόμου, η αρμοδιότητα για την αναδάσωση ανατίθεται στον οικείο νομάρχη ο οποίος καθορίζει με την απόφαση του κατά τρόπο σαφή τα όρια της έκτασης που κηρύσσεται αναδασωτέα και τη συνοδεύει υποχρεωτικά με σχεδιάγραμμα, το οποίο συνδημοσιεύεται μαζί με σχετική απόφαση στην ΕτΚ.

Η διάταξη του άρθρου 117 παρ. 3 του Συντάγματος αποτελεί ειδική διάταξη (ΣτΕ 1968/2000), έχει άμεση εφαρμογή, διότι δεν εξαρτάται από την έκδοση νόμου, θεσπίζει δε την υποχρέωση αναδάσωσης χωρίς κανένα χρονικό όριο στο παρελθόν και δεν εμποδίζεται από την παράνομη καταστροφή ή αποψίλωση του δάσους.

Η κήρυξη της έκτασης ως αναδασωτέας και η απαγόρευση κάθε χρήσης που θα παρεμπόδιζε την αναδάσωση δεν καταλείπεται στη διακριτική ευχέρεια της Διοίκησης αλλά είναι υποχρεωτική και επιβάλλεται ανεξαιρέτως, με μόνη την

αντικειμενική διαπίστωση της συνδρομής των προϋποθέσεων που ορίζονται από τη συνταγματική διάταξη. Η κρίση της διοίκησης θα πρέπει να είναι βέβαια αιτιολογημένη σε ότι αφορά το δασικό χαρακτήρα της έκτασης που κηρύσσεται αναδασωτέα. Η αιτιολογία μπορεί να συμπληρώνεται και από στοιχεία του φακέλου. Επί παραδείγματι η αιτιολογία δεν είναι νόμιμη και επαρκής εάν αναφέρεται στο δασικό χαρακτήρα της επίδικης έκτασης που ανάγεται στο παρελθόν, τοποθετώντας την εκχέρσωση αορίστως σε απώτατο χρόνο, χωρίς να περιγράφεται το είδος και η πυκνότητα της δασικής βλάστησης κατά το χρόνο εκείνο και χωρίς να προκύπτει η οργανική ενότητα της. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν είναι δυνατός ο ακυρωτικός έλεγχος της συμπερασματικής και αόριστης κρίσης περί του δασικού χαρακτήρα και η πράξη αναδάσωσης ακυρώνεται (ΣτΕ 939/02).

Η κήρυξη της αναδάσωσης αποτελεί αυτοτελή διαδικασία. Συγκεκριμένα όπως η διάταξη του άρθρου 117 παρ. 3 του Συντάγματος χαρακτηρίζεται ως ειδική σε σχέση με αυτήν του άρθρου 24 παρ. 1, έτσι και η διαδικασία της αναδάσωσης είναι αυτοτελής σε σχέση προς της ομοίως αυτοτελή διαδικασία του χαρακτηρισμού μια έκτασης ως δασικής (ΣτΕ1710/2000).

Ειδικότερα δεν αποτελεί κατά νόμο προϋπόθεση για την κήρυξη μια αποψιλωμένης δασικής έκτασης ως αναδασωτέας η προηγούμενη διαδικασία χαρακτηρισμού της έκτασης ως δασικής κατά το άρθρο 14 του ν. 998/79, ούτε απαιτείται η τυχόν λύση προηγούμενων αμφισβητήσεων για το χαρακτήρα της (ΣτΕ 7/93, 679/94, 3914/94, 4432/97, 382/98, 1710/2000). Δεν ενδιαφέρει το ιδιοκτησιακό καθεστώς της έκτασης. Αναλυτικότερα η κήρυξη της αναδάσωσης δε συναρτάται προς τον ιδιωτικό ή δημόσιο χαρακτήρα της, ούτε με το πρόσωπο των ιδιοκτητών αλλά με το συγκεκριμένο ακίνητο. Δε χρειάζεται η προηγούμενη κατάρτιση δασολογίου ούτε τάσσεται επί ποινή ακυρότητας η προηγούμενη κατάρτιση προγράμματος αναδάσωσης. Δεν απαιτείται η τήρηση του τύπου της προηγούμενης ακρόασης κατά το άρθρο 20 παρ. 2 του Συντάγματος. Το μέτρο της αναδάσωσης επιβάλλεται υποχρεωτικώς επί τη βάσει αντικειμενικών κριτηρίων (ΣτΕ 952/90, 6-7/93, 3914/94, 3894/2000, 1710/2000, 1646/2000).

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΣτΕ 2242/1994 Πάρκο Ελευθερίας
- ΣτΕ 2805/97 και 2939-40/2000 αρχή της πρόληψης και κατασκευή ηλεκτρικού δικτύου υψηλής τάσης
- Μονομελούς Πρωτοδικείου Σύρου (438/2001) που αφορά το ως άνω τεχνικό έργο
- ΣτΕ 613/2002 Ολομ. ακύρωσε την απόφαση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων για την κατασκευή και λειτουργία εγκατάστασης παραγωγής χρυσού στη Χαλκιδική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτου Ν. – Παυλόπουλου Π. «Η συνταγματική προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων» ΝοΒ 1998, σελ. 1581 επ.
- Αναθεώρηση του ά. 24, Αφιέρωμα στο Περιβάλλον και Δίκαιο 4/2000
- Αντωνίου Θ. «Το κοινωνικό δικαίωμα χρήσης του περιβάλλοντος» Το Σ 1987, σελ. 116
- Βασιλείου Κώστα Γ. «Το Δίκαιο του φυσικού περιβάλλοντος» ΕΔΔ, τ. 1985, σελ. 33 επ.
- Βόλτη Κ.Δ. «Δάση δημόσια και χρησιμησία» ΝοΒ 1997, σελ. 161 επ.
- Γιαννόπουλου Κων. Γ. «η προστασία του περιβαλλόντος και οι έλληνες νομικοί» νοΒ 1983, σελ. 1314 επ.
- Δεκλερή Μ. «Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος» εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1996
- Δελλή Γιώργου «Το περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής εννόμου τάξης και η συνθήκη του Άμστερνταμ», Περιβάλλον και Δίκαιο, Τόμος 1^{ος}, σελ. 295-312
- Ένωση Δικαστικών Λειτουργών ΣτΕ, «Η αναθεώρηση του Συντάγματος και το Συμβούλιο της Επικρατείας», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2001
- Καρακώστα Ι. «Περιβάλλον και Δίκαιο», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000

- Κοντιάδη Ξ. Ι., «Συνταγματική αναθεώρηση και προστασία του περιβάλλοντος» τ. Νο 10/2001, Κεφ. ΙΙ, σελ. 427
- Μαρία Ευπρ. Αίθρα, «Η νομική προστασία των Δασών», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 1998
- Μαντουράνη Γ. «Το κοινωνικό δικαίωμα του φυσικού περιβάλλοντος», Το Σ 1986, σελ. 458
- Μαστρογραμβάκη Α., «Τινά περί της νομικής προστασίας περιβάλλοντος», ΝοΒ1984, σελ. 1205
- Μενουδάκου Φ. Κ., «Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την αναθεώρηση», ΝοΒ 2002, σελ. 45 επ.
- Μοδινού Μιχάλη, «Προς μία νέα περιβαλλοντική διακυβέρνηση», Περιβάλλον και Δίκαιο, 2002, τόμος 6^{ος}, σελ. 474-494
- Παπαδημητρίου Γ., «Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα, θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία», Νόμος και Φύση 2/94
- Πορτόλου – Μιχαήλ Α., «Ζητήματα ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 24 του Συντάγματος 1975», ΤοΣ 1979
- Ρίζου Σωτήριου Αλ., «Η περιπέτεια του άρθρου 24 και η ευθύνη των κρατικών εξουσιών», ΔτΑ, τ. 1^ο/2001, σελ.417
- Σιούτη Γλ., «Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος: Συμβολή στον καθορισμό της έννοιας και των χαρακτηριστικών του», ΕΔΔ 1982, σελ. 445.
- Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας 2003

- Τροβά Ελένη, «Οι τομές για το περιβάλλον στην αναθεώρηση του 2001. Ένας αειφόρος τόπος για την πολιτεία», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας 2001